
**ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ**

ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Γιάννης Κουζής, επίκ. καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η ανάλυση του σύγχρονου ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος παραπέμπει στην ανάδειξη ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που το διέπουν τα οποία είτε απαντώνται σήμερα στον ένα ή στον άλλο βαθμό και σε άλλες χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, είτε αποτελούν εθνικές ιδιαιτερότητες οι οποίες και προσδίδουν τον τόνο στην ελληνική περίπτωση. Βεβαίως η εξέταση της εθνικής περίπτωσης σήμερα και η ανάλυση των σύγχρονων χαρακτηριστικών του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί χωρίς να λαμβάνει υπόψη της τους παράγοντες εκείνους που επέδρασαν ιστορικά κατά το απώτερο και εγγύτερο παρελθόν στη διαμόρφωσή του. Δεν θα πρέπει επίσης να αγνοεί κανείς ότι τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης επηρεάζονται σήμερα σε σημαντικό βαθμό, σε μια εποχή έντονης διεθνοποίησης των οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων, από το ευρύτερο διεθνές περιβάλλον μέσα στο οποίο κινείται το ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα.

Σε γενικές γραμμές, και συμπυκνώνοντας τις ιδιαιτερότητες που διέπουν το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, επισημαίνουμε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Ιστορικό παρελθόν χρονικής καθυστέρησης μη ομαλής ανάπτυξης και καθυστερημένης ενηλικίωσης¹

Η εμφάνιση και ανάπτυξη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος δεν υλοποιήθηκαν με τους ίδιους όρους που διαμορφώθηκαν ιστορικά τα συνδικάτα στην αναπτυγμένη βιομηχανικά Ευρώπη (Φόστερ 1978, Αλμπέτροφ 1983, Laubier 1985). Αναμφίβολα το γεγονός αυτό επέδρασε σε ένα βαθμό και στη δημιουργία της σύγχρονης εικόνας του συνδικαλισμού στην Ελλάδα (Κατσανέβας 1995, Κασιμάτη 1997, Παλαιολόγος 2002, Μαυρογορδάτος 1988). Από τη μια πλευρά επισημαίνεται η καθυστερημένη ανάπτυξη των

1. Βλ. Κουκουλές Γ. (1983), Κουκουλές Γ. (1997), Τζεκίνης Χ. (1988).

παραγωγικών δυνάμεων και του καπιταλισμού, η διατήρηση σε μεγάλο βαθμό φεουδαρχικών δομών στη διάρκεια του εικοστού αιώνα παράλληλα με την καθυστερημένη εμφάνιση της βιομηχανίας, η οποία αποτελεί τον πυρήνα της ανάπτυξης των συνδικάτων. Από την άλλη, η περιορισμένη, σε σύγκριση πάντοτε με την αναπτυγμένη Δύση, επίδραση του Διαφωτισμού και η επί μακρόν διατήρηση του ελληνικού χώρου υπό το πλαίσιο των κυρίαρχων δομών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν ως παρεπόμενο αποτέλεσμα, μαζί με την καθυστερημένη ανάπτυξη της βιομηχανίας, και την καθυστέρηση της εμφάνισης και ανάπτυξης της εργατικής τάξης και των κοινωνικών αγώνων για τη βελτίωση της θέσης της στους χώρους δουλειάς. Είναι ενδεικτικό, άλλωστε, ως προς αυτή την επισήμανση, το γεγονός ότι κατά τη χρονική περίοδο που καταγράφεται πληθώρα θεσμικών παρεμβάσεων για τη νομική αναγνώριση του συνδικαλιστικού κινήματος στην αναπτυγμένη βιομηχανικά Ευρώπη (πλήρης αναγνώριση στην Αγγλία το 1869, στη Γερμανία το 1872 και στη Γαλλία το 1884) ως αποτέλεσμα μακρόχρονων διεκδικήσεων μετά την επίσης μακρόχρονη και μη νόμιμη παρουσία του συνδικαλισμού στις χώρες αυτές, τότε ακριβώς (1879) να απαντάται και το πρώτο συνδικάτο στην Ελλάδα, το συνδικάτο των ξυλουργών στη ναυπηγική ζώνη της Σύρου. Θα χρειαστεί δε να διανυθεί μια περίοδος 35 χρόνων ώστε η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, υπό την επίδραση των διεθνών εξελίξεων και των μεταρρυθμιστικών εγχειρημάτων του Ελευθερίου Βενιζέλου, να οδηγήσει στην αναγνώριση του συνδικαλιστικού δικαιώματος μέσω της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι (1914). Λίγο δε αργότερα ιδρύεται και η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (1918) ως κορυφαία έκφραση οργανωτικής ενότητας των ανά την επικράτεια διάσπαρτων συνδικάτων και εργατικών κέντρων (Κορδάτος 1972, Μοσκόφ 1985, Μπενναρόγια 1981).

Ωστόσο, πέραν της χρονικής υστέρησης ως προς την εμφάνιση και ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα λόγω των διαφορετικών οικονομικών δομών που συναντώνται κατά την ίδια περίοδο σε σχέση με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο, επισημαίνονται δύο ακόμη ιστορικά στοιχεία τα οποία επέδρασαν σημαντικά στη μέχρι τώρα εξέλιξη του. Το πρώτο αφορά στο γεγονός ότι το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα ήδη από την αρχική περίοδο της νόμιμης παρουσίας του και για μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 βρέθηκε, με λίγα μικρά χρονικά διαλείμματα, εν μέσω μιας μακράς και μη ομαλής πολιτικά συγκυρίας (συνεχείς δικτατορίες, Κατοχή, Εμφύλιος, μετεμφυλιοπολεμική περίοδος). Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τον έντονο κρατικό παρεμβατισμό με στόχο τον έλεγχο των συνδικάτων παράλληλα με τις άμεσες και έμμεσες διώξεις των συνδικαλιστικών εκείνων δυνάμεων που αντιπαρτίθενταν στην αυταρχική εξουσία, ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν διακήρυσσαν την αρχή της πάλης των τάξεων η οποία και αποτέλεσε βασική καταστατική αρχή του ιδρυτικού συνεδρίου της ΓΣΕΕ. Έτσι, λοιπόν, το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα συνέδεσε τα πρώτα του βήματα αλλά και την άνδρωσή του με μια μακρά περίοδο έντονου και αυταρχικού κρατικού παρεμβατισμού. Παράλληλα συνδέθηκε με την προσπάθεια των συνεπών συνδικαλιστικών δυνάμεων να επιβιώσουν από τους σε βάρος τους διωγμούς και να εκπρο-

σωπηθούν στα επίσημα όργανα του συνδικαλιστικού κινήματος με βάση την πραγματική κατάσταση που διαμορφωνόταν στους κόλπους του αντιμετωπίζοντας τις αλληπάλληλες λαθροχειρίες (π.χ. σωματεία, σφραγίδες) και τις δοτές ηγεσίες των συνδικάτων που προέκυπταν από τις παρεμβάσεις του κράτους μέσω της δικαστικής εξουσίας (Χατζηβασιλείου 1987). Αν αναλογισθεί δε κανείς ότι η αποκατάσταση της τάξης και ο εκδημοκρατισμός του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος επήλθαν οκτώ χρόνια μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών με το Νόμο 1264/1982 και αν συνυπολογισθεί η ανώμαλη κατάσταση που επικράτησε και στη συνέχεια κατά την περίοδο 1985-88, ως αποτέλεσμα κρατικών παρεμβάσεων, γίνεται κατανοητό ότι η σταθερή νομιμότητα και η απρόσκοπτη λειτουργία των συνδικάτων από ακραίες κρατικές παρεμβάσεις διαρκούν μόλις από το 1988 και εντεύθεν με το πέρας της τελευταίας οργανωτικής κρίσης (Κουκουλές-Τζανετάκος 1987). Ως συμπέρασμα των παραπάνω προκύπτει ότι το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα βιώνει την πρώτη μακρά περίοδο ουσιαστικής νομιμότητας και εσωτερικής τάξης, ενώ η για πολλές δεκαετίες πρότερη ανώμαλη κατάσταση στο εσωτερικό του στιγμάτισε τη μέχρι τώρα πορεία του και άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της στη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται από το τέλος της δεκαετίας του '80 και εντεύθεν. Οι διατηρούμενες δε παθολογικές του οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στις μέχρι σχετικά πρόσφατα αρνητικές εμπειρίες που βίωσε, αφού η πλειοψηφία του συνδικαλιστικού σώματος τού σήμερα ήταν ενεργή και κατά την περίοδο της μη ομαλής λειτουργίας του συνδικαλισμού στην Ελλάδα.

2. Χαμηλό το ποσοστό της δύναμει εκπροσωπούμενης μισθωτής εργασίας

Η παρουσία της μισθωτής εργασίας στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ως κοινωνικού χώρου τον οποίο καλείται να εκπροσωπήσει το συνδικάτο στην Ελλάδα είναι πολύ χαμηλή για τα ευρωπαϊκά δεδομένα (Τσουκαλάς 1986). Είναι χαρακτηριστικό ότι το ποσοστό των μισθωτών, σύμφωνα με τα στοιχεία του 2004², βρίσκεται στο 59% περίπου της απασχόλησης παρουσιάζοντας μια τάση συνεχούς αύξησης αν ληφθεί υπόψη ότι στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας δεν υπερέβαινε το ήμισυ του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού. Το ποσοστό αυτό κατατάσσει την Ελλάδα στην τελευταία θέση μεταξύ των χωρών του αναπτυγμένου ευρωπαϊκού χώρου (της Ευρώπης των 15), όπου και παρατηρείται μέσος όρος μισθωτής εργασίας 85% περίπου επί του συνόλου της απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων και χωρών όπου οι μισθωτοί υπερβαίνουν και το 90% της συνολικής απασχόλησης³. Το χαμηλό αυτό ποσοστό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη διατήρηση της υψηλής παρουσίας αυτοαπασχολούμενων (42%) σε συν-

2. ΕΣΥΕ: Έρευνα εργατικού δυναμικού, 2004.

3. Στοιχεία Eurostat 2004.

δυσασμό και με την υψηλή για τα ευρωπαϊκά δεδομένα παρουσία της αγροτικής απασχόλησης, παρά το γεγονός ότι το ποσοστό της υποχωρεί συνεχώς κατά τις τελευταίες δεκαετίες αυξάνοντας τα μεγέθη της μισθωτής εργασίας.

Το χαμηλό αυτό ποσοστό της μισθωτής απασχόλησης αποτελεί σημαντικό παράγοντα προκειμένου να ερμηνεύσει κανείς και το χαμηλό επίπεδο κράτους πρόνοιας που συναντάται στην Ελλάδα σε σύγκριση με τον υπόλοιπο ευρωπαϊκό χώρο. Και τούτο διότι η χαμηλή παρουσία της μισθωτής εργασίας που καταγράφεται ιστορικά στον ελληνικό χώρο και το σχετικά χαμηλό ειδικό της βάρος στην οικονομική και κοινωνική ζωή είχε ως παρεπόμενο αποτέλεσμα μια ανάλογη στάση των πολιτικών του επίσημου κράτους απέναντί της παράλληλα με την περιορισμένη ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας.

3. Χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα με τάση συνεχούς μείωσης

Η συνδικαλιστική πυκνότητα που παραπέμπει στο ποσοστό των συνδικαλισμένων μισθωτών βρίσκεται σήμερα σε χαμηλά επίπεδα ακολουθώντας τη γενικότερη τάση συρρίκνωσης της δύναμης των συνδικάτων στον ευρωπαϊκό χώρο ο οποίος αποτέλεσε και το προνομιακό πεδίο ανάπτυξης υψηλών ποσοστών συνδικαλισμού λόγω ιστορικών συνθηκών συγκριτικά με τους υπόλοιπους γεωγραφικούς χώρους του πλανήτη.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, η συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ελλάδα υπολογίζεται σε 29% όπως αυτό προκύπτει από τη συμμετοχή στις εκλογές (αριθμό ψηφισάντων) ενόψει των συνεδρίων της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ που διεξήχθησαν και τα δύο κατά το έτος 2004. Η μέθοδος υπολογισμού της συνδικαλιστικής πυκνότητας με βάση τον αριθμό των ψηφισάντων κατά τις σχετικές αρχαιρεσίες φαίνεται ως η πλέον αξιόπιστη συγκριτικά με τα υπόλοιπα διαθέσιμα στοιχεία των συνδικάτων (εγγεγραμμένα, οικονομικά τακτοποιημένα και ψηφίσαντα μέλη) τα οποία και διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη δύναμη της ΓΣΕΕ συμμετέχουν τυπικά 842.652 εγγεγραμμένα μέλη, από τα οποία μόνο τα 569.664 είναι οικονομικά τακτοποιημένα και, τέλος, μόλις τα 450.160 συμμετέχουν στις αρχαιρεσίες ανάδειξης συνδικαλιστικών εκπροσώπων. Η συμμετοχή στις εκλογές προκρίνεται ως προσφορότερο στοιχείο υπολογισμού των συνδικαλισμένων, καθ' ότι η εκκαθάριση των μητρώων ως προς τα εγγεγραμμένα και τα ενεργά μέλη δεν αποτελεί συχνή ενασχόληση των συνδικάτων, ενώ ο θεσμός της μηνιαίας υποχρεωτικής συνδικαλιστικής συνδρομής δεν ισχύει με τους ίδιους όρους που λειτουργεί στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και που αποτελεί κριτήριο για τον υπολογισμό των συνδικαλισμένων. Ελάχιστες είναι οι εξαιρέσεις του κανόνα και εντοπίζονται κυρίως στο Δημόσιο, όπου η παρακράτηση της συνδρομής από τον εργοδότη είναι ουσιαστικά υποχρεωτική αφού σπανίζει το φαινόμενο της σχετικής αρνητικής δήλωσης. Ο υπολογισμός, τέλος, των συνδικαλισμένων με βάση τον αριθμό ψηφισάντων αποτελεί και το κριτήριο τόσο ως προς την οικονομική ενίσχυση των συνδικάτων από την Εργατική Εστία, όσο και ως προς την παροχή αδειών και διευκολύνσεων προς τα συνδικαλιστικά στελέχη.

4. Κυριαρχία εκπροσώπησης του δημόσιου τομέα και χαμηλή εκπροσώπηση του ιδιωτικού

Το επίπεδο της συνδικαλιστικής πυκνότητας δεν είναι ομοιόμορφα κατανομημένο ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα της οικονομίας. Η παρουσία του συνδικαλισμού στον ιδιωτικό τομέα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, αφού το σχετικό ποσοστό είναι περίπου 18% και αφορά 327.000 εργαζομένους. Αντίθετα, η παρουσία του δημόσιου τομέα είναι ιδιαίτερα υψηλή, αφού ο αριθμός των συνδικαλισμένων που απασχολούνται σε αυτόν είτε με σχέση δημοσίου δικαίου (δημόσιοι υπάλληλοι) είτε ιδιωτικού δικαίου (ευρύτερος δημόσιος τομέας) είναι 414.000 περίπου, που αναλογεί στο 60% περίπου της «δημόσιας απασχόλησης». Τα στοιχεία αυτά αναδεικνύουν τη σχετικά υψηλή παρουσία του δημόσιου τομέα και τη χαμηλή εκπροσώπηση του ιδιωτικού. Είναι ενδεικτικό άλλωστε ότι το 56% περίπου των συνδικαλισμένων απασχολούνται στο δημόσιο τομέα, αν και αυτός εκπροσωπεί λιγότερο από το 20% της συνολικής μισθωτής απασχόλησης, ενώ παράλληλα ο ιδιωτικός τομέας, αν και συγκεντρώνει περίπου το 80% αυτής, δεν υπερβαίνει σε συνδικαλιστική πυκνότητα το 1/5 της αντίστοιχης κατηγορίας μισθωτών.

Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει μια ιδιαιτερότητα του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος που αφορά στην αριθμητική κυριαρχία του δημόσιου τομέα έναντι του ιδιωτικού, παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος παρουσιάζει τετραπλάσιο περίπου ποσοστό μισθωτής απασχόλησης.

Η σοβαρή αυτή διαφοροποίηση ανάμεσα στους δύο τομείς οφείλεται:

- Στην ιδιαίτερα αρνητική στάση μεγάλης μερίδας της ελληνικής εργοδοσίας απέναντι στο συνδικαλισμό παράλληλα με την επισήμανση ότι οι έλληνες εργοδότες χαρακτηρίζονται από τους πλέον αυταρχικούς στην Ευρώπη και με υψηλότατο βαθμό παραβιάσεων της ελληνικής νομοθεσίας.
- Στην κυριαρχία του μικρού μεγέθους των ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, αφού οι επιχειρήσεις που απασχολούν μέχρι 20 εργαζομένους υπερβαίνουν το 97% του ιδιωτικού τομέα.
- Στην απουσία του αναγκαίου θεσμικού πλαισίου για τη συνδικαλιστική εκπροσώπηση των εργαζομένων στις μικρού μεγέθους επιχειρήσεις κάτω των 21 απασχολούμενων.
- Στο αυξημένο αίσθημα ασφάλειας που χαρακτηρίζει το καθεστώς απασχόλησης με τις επιμέρους μορφές μονιμότητας που το διέπουν,
- Στο αναπτυγμένο πελατειακό σύστημα που έχουν επιβάλει τα πολιτικά κόμματα στο δημόσιο τομέα με πρωτοβουλία των κομμάτων εξουσίας, που ευνοεί την αυξημένη συμμετοχή στις εκλογές ανάδειξης των συνδικαλιστικών οργάνων.
- Στην καθιέρωση της υποχρεωτικής παρακράτησης της συνδικαλιστικής συνδρομής (με εξαίρεση τη σχετική αρνητική δήλωση των εργαζομένων), γεγονός στο οποίο οφείλονται τα υψηλά ποσοστά εγγεγραμμένων και οικονομικά τακτοποιημένων μελών.

Η ιδιαιτερότητα αυτή του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος που μεταφράζεται στην κυριαρχία του δημόσιου τομέα, παρά τη δυσανάλογη συμμετοχή του στη συνολική μισθωτή απασχόληση, πέραν των γενικότερων παρενεργειών που επιφέρει η έλλειψη μιας στοιχειώδους αναλογικά ισόρροπης σχέσης ανάμεσα στους δύο τομείς της οικονομίας, αναμένεται να δημιουργήσει σημαντικές εξελίξεις στο επίπεδο της γενικής συνδικαλιστικής πυκνότητας σε μια περίοδο συνεχούς περιορισμού της απασχόλησης στο Δημόσιο.

5. Η μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας, έκφραση της γενικότερης τάσης στο διεθνή χώρο

Η συνδικαλιστική πυκνότητα στην Ελλάδα παρουσιάζει μείωση ακολουθώντας τη γενικότερη τάση που διαγράφεται κατά την τελευταία εικοσαετία στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο (IRES 2000, Παλαιολόγος 2005, Τουντζιαράκης 1997, Μητρόπουλος 1992). Στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κίνημα παρουσιάζει μια άνθιση αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας και την αναγνώριση των δημοκρατικών ελευθεριών. Ωστόσο, τις πρώτες αξιόπιστες προσεγγίσεις του ποσοστού του συνδικαλισμού στην Ελλάδα τις καταγράφουμε από τις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν και επέρχεται ο εκδημοκρατισμός του συνδικαλιστικού κινήματος, απόρροια του σχετικού Νόμου 1264/1982 που συνέβαλε στην εκκαθάριση των συνδικαλιστικών μητρώων, και καταγράφονται τα πρώτα γήσια συνέδρια των τριτοβάθμιων οργανώσεων ΓΣΕΕ και ΑΔΕΔΥ στα 1983 (Κουκουλές 1997, Κατσανέβας 1995). Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία⁴ ως προς τον αριθμό των ψηφισάντων στο πλαίσιο των εκλογικών διαδικασιών για εκπροσώπηση στα συνέδρια παρατηρείται:

- Κατά τη δεκαετία του 1980 καταγράφονται τα υψηλότερα ποσοστά συνδικαλισμού που κυμαίνονται μεταξύ 39,5% (1983) και 43% (1986), ενώ στα τέλη της δεκαετίας (1989) η συνδικαλιστική πυκνότητα βρίσκεται στο 41%.
- Κατά τη δεκαετία του 1990 το ποσοστό συνδικαλισμού φθίνει και περιορίζεται σε ποσοστά κάτω του 30%. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η μείωση των ποσοστών του συνδικαλισμού δεν συμβαδίζει με την αντίστοιχη μείωση των μελών των συνδικάτων παρά μόνο κατά την περίοδο 1992-98. Είναι ενδεικτικό δε ότι το 2004 ο αριθμός των μελών των ελληνικών συνδικάτων είναι ο ίδιος περίπου με εκείνον του τέλους της δεκαετίας του '80 αν και η συνδικαλιστική πυκνότητα έχει μειωθεί κατά 13 μονάδες. Και τούτο διότι κατά την περίοδο 1998-2004 τα συνδικάτα αύξησαν κατά 85.000 τα μέλη τους (37.000 η ΓΣΕΕ και 48.000 η ΑΔΕΔΥ) καταγράφοντας ένα συνολικό αποτέλεσμα 450.160 μελών στη ΓΣΕΕ και 289.469 στην ΑΔΕΔΥ. Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο αριθμός αύξησης των μελών των συνδικάτων που συντελείται κατά την τελευ-

4. Βλ. Παλαιολόγος Ν. (2002).

ταία δετία υστερεί σημαντικά του ρυθμού αύξησης της απασχόλησης με αποτέλεσμα η συνδικαλιστική πυκνότητα να υποχωρεί. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει σημαντικό έλλειμμα εκπροσώπησης στα νεοεισερχόμενα στρώματα της μισθωτής εργασίας όπως στις γυναίκες, στους νέους, στους ευέλικτα απασχολούμενους, στους μετανάστες και στους απασχολούμενους στους νέους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας (π.χ. νέες τεχνολογίες).

6. Η ιδιότυπη ενιαία οργανωτική έκφραση με συνύπαρξη των ιδεολογικών ρευμάτων και διαφοροποίηση ως προς το καθεστώς απασχόλησης

Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, παρά την έντονη πολιτικοποίησή του και την ανάπτυξη στο εσωτερικό του, καθ' όλη τη διαδρομή του, των πολλών επιμέρους ιδεολογικών ρευμάτων, διατηρεί σήμερα ενιαία οργανωτική δομή εντάσσοντας στους κόλπους του όλες τις διαφορετικές τάσεις. Αυτή η επιλογή αποτελεί παράδοση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, η οποία ανατράπηκε μόνο κατά τις ιδιαίτερα ταραγμένες περιόδους των δεκαετιών 1920-30 (Κουκουλές 1997). Το πρότυπο αυτό, το οποίο συναντάται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Αυστρία, Μ. Βρετανία), συνιστά την εξαίρεση στον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο στις περισσότερες χώρες της γηραιάς ηπείρου παρατηρείται το πλουραλιστικό οργανωτικό πρότυπο όπου οι διαφορετικές ιδεολογικές, πολιτικές και φιλοσοφικές τάσεις εκφράζονται και σε αντίστοιχες συνδικαλιστικές οργανώσεις (π.χ. Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο, Πορτογαλία, Ισπανία)⁵. Ωστόσο, η συνύπαρξη αυτή των διαφορετικών ρευμάτων στην ίδια οργανωτική δομή δεν συνεπάγεται και την ύπαρξη μιας και μόνης οργανωτικής έκφρασης του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Και τούτο διότι στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες (π.χ. Γερμανία, Σκανδιναβικές χώρες), παρατηρείται η ύπαρξη διαφορετικών κορυφαίων συνδικαλιστικών οργανώσεων με βάση όχι το ιδεολογικό στίγμα αλλά το καθεστώς απασχόλησης. Έτσι, λοιπόν, οι εργαζόμενοι με καθεστώς εργασίας ιδιωτικού δικαίου (ιδιωτικός τομέας και ευρύτερος δημόσιος τομέας, όπως τράπεζες, ΔΕΚΟ, ΟΤΑ) συνδικαλίζονται στη ΓΣΕΕ, οι δε δημόσιοι υπάλληλοι που απασχολούνται στην κεντρική διοίκηση, στη δημόσια εκπαίδευση και υγεία με καθεστώς δημοσίου δικαίου συνδικαλίζονται στην ΑΔΕΔΥ.

Η επιλογή αυτή της ιδιότυπης ενιαίας οργανωτικής έκφρασης του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα σε τριτοβάθμιο επίπεδο κορυφής αποτελεί αναμφίβολα ένα θετικό παράγοντα ενίσχυσης της ενότητας και της παρεπόμενης αποτελεσματικότητάς του. Ωστόσο, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο οργανωτικός πολυκερματισμός σε επίπεδο βάσης με την πολυδιάσπαση που παρατηρείται σε πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο, παράλληλα με την έντονη κομματικοποίηση και παραταξιοποίηση, δημιουργεί σοβαρά ερωτήματα για την ουσιαστική ενότητα του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος και την παρεπόμενη αποτελεσματικότητά του.

5. Βλ. Κουζής Γ. (1999), Παλαιολόγος Ν. (2005).

7. Ο οργανωτικός κατακερματισμός ως παράγων πολυδιάσπασης και αναποτελεσματικότητας

Η ενιαία οργανωτική έκφραση αναφορικά με την ένταξη στην ίδια συνδικαλιστική οργάνωση των διαφορετικών και αντιτιθέμενων ιδεολογικών τάσεων συνδέεται με το φαινόμενο ενός οργανωτικού κατακερματισμού στο επίπεδο των πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων οργανώσεων με την παρουσία αντίστοιχων κλαδικών επιχειρησιακών και ομοιοεπαγγελματικών σωματείων. Στη δύναμη της ΓΣΕΕ σήμερα καταγράφονται 2.397 πρωτοβάθμια σωματεία, που είναι μέλη δευτεροβάθμιων οργανώσεων, και ειδικότερα 73 Εργατικών Κέντρων, με βάση την κατά τόπο δραστηριότητα, και 62 ομοσπονδιών, κυρίως κλαδικών αλλά και ομοιοεπαγγελματικού ή επιχειρησιακού χαρακτήρα. Στην ΑΔΕΔΥ υπάγονται 44 ομοσπονδίες που έχουν μέλη τους 1.260 πρωτοβάθμια σωματεία.

Το πρόβλημα του οργανωτικού πολυκερματισμού είναι ιδιαίτερα έντονο και σοβαρό ώστε να αποτελεί σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στην εσωτερική λειτουργία των συνδικάτων (Κουζής 1999). Η απουσία κοινής οργάνωσης σε κλάδους οικονομικής δραστηριότητας έχει ως αποτέλεσμα και την παρεπόμενη έλλειψη συντονισμού για κοινές παρεμβάσεις στο πεδίο των νέων δεδομένων που θέτει η ανάπτυξη της οικονομίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον κλάδο των μεταφορών στον ευρωπαϊκό χώρο συχνά συναντάται μια συνδικαλιστική ομοσπονδία η οποία περιλαμβάνει τους ειδικότερους τομείς του κλάδου των μεταφορών. Αντίθετα στην Ελλάδα υπάρχουν δύο ομοσπονδίες στις αερομεταφορές, μία στις θαλάσσιες μεταφορές, μία στους σιδηροδρόμους και δύο στις χερσαίες μεταφορές. Επί πλέον, παρατηρείται το φαινόμενο της παρουσίας σε μικρούς νομούς της χώρας ακόμη και τεσσάρων εργατικών κέντρων (π.χ. στην Ηλεία).

Το φαινόμενο αυτό οφείλεται στους ακόλουθους παράγοντες:

- Στη διατήρηση μεγάλου αριθμού ομοιοεπαγγελματικών οργανώσεων, μορφών οργάνωσης που παραπέμπουν στα πρώτα χρόνια του συνδικαλισμού πριν από τη μαζική δημιουργία των κλαδικών συνδικάτων.
- Στις παρεμβάσεις των παρατάξεων ώστε να δημιουργούνται οργανώσεις με βάση τα παραταξιακά συμφέροντα και τη διαμόρφωση ευνοϊκών γι' αυτά συσχετισμών.
- Στις προσωπικές επιλογές συνδικαλιστικών στελεχών στην κατεύθυνση της νομής μικρών εξουσιών, αξιοποίησης της συνδικαλιστικής προστασίας και των παρεπόμενων νόμιμων διευκολύνσεων. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να προσθέσει κανείς και το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε στο παρελθόν η δημιουργία του ταμείου επικουρικής ασφάλισης συνδικαλιστικών στελεχών, που υπό προϋποθέσεις παρείχε συντάξεις σε άτομα που είχαν διατελέσει στελέχη συνδικαλιστικών οργανώσεων (*Συνδικαλιστική Επιθεώρηση* 1989). Το θεσμικό αυτό πλαίσιο εξακολουθεί να υφίσταται ανεξάρτητα από το γεγονός ότι έχει μειωθεί, συγκριτικά με το παρελθόν, ο αριθμός των συνδικαλιστικών στελεχών που αξιοποιούν τις σχετικές διατάξεις.

Η κατάσταση αυτή, που οδηγεί σε έλλειψη συντονισμού της συνδικαλιστικής δρά-

σης και επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματικότητα του συνδικαλιστικού κινήματος, έχει αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης συζήτησης στο εσωτερικό του. Έχοντας επίγνωση των συνεπειών αυτού του πολυκερματισμού η ΓΣΕΕ οδηγήθηκε δύο φορές, κατά την τελευταία 15ετία, στην αναζήτηση λύσης απέναντι στο οργανωτικό πρόβλημα. Η σύγκληση δύο οργανωτικών συνεδρίων το 1990 και το 2003 με σκοπό την αντιμετώπιση του όλου θέματος δεν έχει προς το παρόν αποδώσει καρπούς. Η απόπειρα να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της πολυδιάσπασης με τη δημιουργία 22 κλαδικών ομοσπονδιών στη ΓΣΕΕ, στη βάση των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας, και τη διατήρηση ενός Εργατικού Κέντρου ανά νομό σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου του 1990⁶, είχε ως αποτέλεσμα να επιτευχθούν δύο μόνο συγχωνεύσεις (στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας, ιματισμού, δέρματος και πετρελαιοειδών, χημικής βιομηχανίας). Τα απογοητευτικά αυτά αποτελέσματα οδήγησαν σε νέο οργανωτικό συνέδριο το 2003 ώστε να αναληφθούν οι ίδιες ουσιαστικά αποφάσεις με νέο στόχο τη δημιουργία 19 ομοσπονδιών...

Ο οργανωτικός αυτός πολυκερματισμός σε ένα συνδικαλιστικό κίνημα που αριθμεί συνολικά στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα περί τα 750.000 μέλη συνιστά παράδοξο φαινόμενο αν αναλογιστεί κανείς ότι τα εθνικά συνδικάτα στον ευρωπαϊκό χώρο αριθμούν περί τις 15 κλαδικές οργανώσεις με τάση συνέχειας των συγχωνεύσεων με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα της γερμανικής DGB που αριθμεί 9 κλαδικά συνδικάτα σε ένα συνολικό αριθμό 5,5 εκατομμυρίων μελών!!!

8. Οι συνδικαλιστικές παρατάξεις ως οργανωμένες «φράξιες» στο εσωτερικό της ενιαίας οργανωτικής δομής και η αμφισβήτηση της έννοιας της αυτονομίας⁷

Η ενιαία οργανωτική έκφραση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος με τη συνύπαρξη όλων των ιδεολογικών τάσεων στο ίδιο οργανωτικό σχήμα συνδυάζεται με ένα ιδιαίτερο φαινόμενο, εκείνο της παράλληλης παρουσίας των συνδικαλιστικών παρατάξεων. Οι συνδικαλιστικές παρατάξεις παραπέμπουν όχι απλά στον διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό των μελών τους, αλλά αποτελούν μέχρι σήμερα τους συνδικαλιστικούς βραχίονες και τις συνδικαλιστικές εκφράσεις των υπαρχόντων πολιτικών κομματικών σχηματισμών. Καθένα από τα πολιτικά κόμματα που δραστηριοποιούνται στον εθνικό χώρο συνδέεται με το συνδικαλιστικό κίνημα μέσα από τη δημιουργία και δράση των αντίστοιχων συνδικαλιστικών παρατάξεων. Ωστόσο οι παρατάξεις αυτές δεν περιορίζουν το ρόλο τους σε ιδεολογικά ρεύματα που εκδηλώνονται στους κόλπους των συνδικάτων αναπτύσσοντας τη διαπάλη των διαφορετικών ιδεολογιών. Αντίθετα, λειτουργούν με κάθετη οργανωτική δομή, με τους δικούς τους κανόνες οργάνωσης και λειτουργίας,

6. Βλ. *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση* (1990).

7. Βλ. Γκράμσι, Α. (1976), Mouriaux, R. (1985).

καταθέτουν το δικό τους ψηφοδέλτιο στις συνδικαλιστικές αρχαιρεσίες που διεξάγονται με το σύστημα της απλής αναλογικής, λαμβάνουν αποφάσεις για τα ζητήματα που άπτονται των ενδιαφερόντων και των παρεμβάσεων των συνδικάτων, διαπραγματεύονται με βάση τις καταγεγραμμένες δυνάμεις τους και τον διαμορφούμενο παρεπόμενο μεταξύ τους συσχετισμό. Έτσι, λοιπόν, οι συνδικαλιστικές παρατάξεις δεν περιορίζονται στο ρόλο της καθ' όλα «νόμιμης» και επιβεβλημένης ιδεολογικής αντιπαράθεσης, αλλά λειτουργούν ως οργανωμένες φράξιες στο εσωτερικό των συνδικάτων. Η κατάσταση αυτή οδηγεί στα ακόλουθα παρεπόμενα αποτελέσματα:

- Στη δημιουργία στεγανών ανάμεσα στα μέλη που συνθέτουν το σώμα του συνδικαλιστικού κινήματος κι έτσι εμποδίζεται η αυτόνομη επικοινωνία και συνεργασία μεταξύ μελών διαφορετικών παρατάξεων παρά μόνο μέσω των σχετικών αποφάσεων των παρατάξεων.
- Στην παράταση και ένταση του φαινομένου της παραταξιοποίησης, στοιχείο που συμβάλλει στην προσβολή της έννοιας της αυτονομίας του συνδικαλιστικού κινήματος από τη στιγμή που αποφάσεις κρίσιμες για την πορεία των συνδικάτων δεν λαμβάνονται στα συνδικαλιστικά όργανα αλλά αποτελούν προϊόν ειλημμένων αποφάσεων στο εσωτερικό των παρατάξεων που δεν συνιστούν συνδικαλιστικά όργανα, αλλά που μεταφέρονται με όρους «παραταξιακής πειθαρχίας» σε αυτά όπου, με βάση τους ήδη ισχύοντες παραταξιακούς συσχετισμούς, λαμβάνονται «δημοκρατικά» οι τελικές αποφάσεις χωρίς την ουσιαστική δυνατότητα αυτόνομων προσωπικών αποκλίσεων.
- Στον υπερτονισμό από ορισμένες παρατάξεις, και ανάλογα με τις εκάστοτε συγκυρίες, της διαφορετικότητας που τις διακρίνει έναντι των άλλων με συχνότατο τον καταγγελτικό λόγο υποβαθμίζοντας εκείνα τα στοιχεία που διαμορφώνουν τη συνύπαρξή τους σε ενιαία οργανωτική δομή και απαιτούν την αναζήτηση της μέγιστης δυνατής σύνθεσης των διαφορετικών απόψεων στο πλαίσιο του διακηρυγμένου στόχου που είναι η προάσπιση των συμφερόντων των μισθωτών. Το φαινόμενο οδηγεί στην ύπαρξη ενός ουσιαστικά διασπασμένου συνδικαλιστικού κινήματος με την τυπική έκφραση της ενιαίας οργάνωσης. Αποκορύφωμα αυτής της πρακτικής αποτελεί το φαινόμενο των χωριστών εκδηλώσεων, πορειών και εορτασμών της Πρωτομαγιάς κατά την τελευταία δεκαετία.

Το φαινόμενο της παραταξιοποίησης αναδεικνύει δύο κρίσιμα ερωτήματα:

Πρώτον, αν η παρουσία των διαφορετικών ιδεολογικών ρευμάτων θα πρέπει απαραίτητα να εκφράζεται με τη μορφή των συνδικαλιστικών παρατάξεων, όταν μάλιστα αυτές λειτουργούν με όρους άτυπης οργάνωσης στο εσωτερικό των συνδικάτων.

Και δεύτερον, πώς θα κατοχυρωθεί η αυτονομία του συνδικαλιστικού κινήματος απέναντι στα πολιτικά κόμματα, όταν μάλιστα οι συνδικαλιστικές παρατάξεις συνιστούν ουσιαστικά τους βραχίονες των πολιτικών κομμάτων στα συνδικάτα.

Ειδικότερα ως προς το ρόλο των πολιτικών κομμάτων απέναντι στο συνδικαλιστικό

κίνημα θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτά μέσα από τη λειτουργία των συνδικαλιστικών παρατάξεων δεν παρεμβαίνουν μόνο προκειμένου να επηρεάσουν το ιδεολογικό στίγμα και τον προσανατολισμό των συνδικάτων, στοιχείο το οποίο είναι απόλυτα θεμιτό και αναγκαίο στο πλαίσιο της ελεύθερης διαπάλης των ιδεών σε μια δημοκρατική κοινωνία. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι ο τρόπος λειτουργίας των παρατάξεων επηρεάζει αρνητικά την κατοχύρωση της αυτόνομης λειτουργίας των συνδικάτων. Και τούτο, διότι πέραν του γεγονότος ότι κρίσιμες αποφάσεις λαμβάνονται εντός των οργάνων των παρατάξεων αλλά εκτός των συνδικαλιστικών οργάνων, στη διαμόρφωση αυτών των αποφάσεων συμμετέχουν συχνά εξωτερικοί παράγοντες που, αν δεν είναι υποχρεωτικά τα επιμέρους κομματικά επιτελεία, φαίνεται τουλάχιστον ότι τις επηρεάζει η ένταξη σε υψηλά κομματικά κλιμάκια συνδικαλιστικών στελεχών, που προσαρμόζουν τη στάση τους και τον τόνο των παρεμβάσεών τους ανάλογα με τις προσωπικές τους εντάξεις.

Η στάση αυτή μερίδας συνδικαλιστών δεν απορρέει μόνο από την απουσία θέσπισης ασυμβίβαστου ανάμεσα στα υψηλόβαθμα κομματικά στελέχη και της παράλληλης ιδιότητας του συνδικαλιστικού στελέχους, αλλά και από το γεγονός ότι στην Ελλάδα απουσιάζει η ανάπτυξη μιας γνήσιας συνδικαλιστικής κουλτούρας, σύμφωνα με την οποία προτάσσεται η επιλογή της συνδικαλιστικής ιδιότητας έναντι της κομματικής όταν αυτές συμπίπτουν. Μια γνήσια συνδικαλιστική κουλτούρα δεν απαιτεί βέβαια την αποποίηση της ιδεολογίας του προσώπου που συμμετέχει στα συνδικάτα. Ωστόσο απαιτεί τη σταθερή και αδιάλειπτη πρόταξη των συμφερόντων του συνδικαλιστικού κινήματος σε όποιες περιπτώσεις αυτά δεν συμβαδίζουν με εκείνα των κομμάτων στα οποία ανήκει, και όταν ο τόνος και το περιεχόμενο των παρεμβάσεών του απορρέει πρώτιστα από τη συναίσθηση του συνδικαλιστικού του ρόλου αποφεύγοντας τις όποιες αποχρώσεις λόγου ανάλογα με τις εξυπηρετούμενες κομματικές σκοπιμότητες.

Το φαινόμενο της έλλειψης μιας γνήσιας συνδικαλιστικής κουλτούρας αποδίδεται στους ακόλουθους παράγοντες:

- Στο γεγονός ότι η παράδοση κουλτούρας μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα είναι περιορισμένη σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Η μικρή, ακόμη και σήμερα, παρουσία πρώτης γενιάς μισθωτών στην Ελλάδα και η πολυσθένεια μεγάλου μέρους της μισθωτής εργασίας, που συνεπάγεται πρόσθετα εισοδήματα πέραν του μισθού (Τσουκαλάς 1986), έχουν συμβάλει σε ένα βαθμό στο να μην έχει κατοχυρωθεί ένα υψηλό επίπεδο κουλτούρας μισθωτής εργασίας που θα μεταφέρεται από γενιά σε γενιά. Αυτή, λοιπόν, η έλλειψη έχει σαν παρεπόμενη συνέπεια να μην υπάρχει και αντίστοιχη παράδοση συνδικαλιστικής κουλτούρας στη συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού πληθυσμού, ιδιαίτερα μάλιστα όταν μεγάλη μερίδα συνδικαλιστών ανήκει σήμερα στην πρώτη γενιά μισθωτών.
- Στο γεγονός ότι μεγάλο τμήμα των συνδικαλιστικών στελεχών είχαν πρότερη διαδρομή ως κομματικά στελέχη και ως τέτοια, μέσα από τους κομματικούς και παραταξιακούς μηχανισμούς, βρέθηκαν στα συνδικαλιστικά αξιώματα. Το

στοιχείο αυτό έχει ως αποτέλεσμα να προτάσσεται η κομματική ιδιότητα της συνδικαλιστικής όταν δε μάλιστα συχνά παρατηρείται ότι, και μετά από το τέλος συνδικαλιστικής, διαδρομής, συντελείται η οριστική επιστροφή και διάθεση στην υπηρεσία του κόμματος.

- Στην υιοθέτηση από τα περισσότερα κόμματα, κυρίως μετά τη Μεταπολίτευση, της άμεσης και στενής διασύνδεσής τους με τα συνδικάτα, γεγονός που καταδεικνύεται άλλωστε και από τη δημιουργία και απόλυτη αντιστοίχιση πολιτικών κομμάτων και συνδικαλιστικών παρατάξεων. Αυτή η στάση, ανεξάρτητα από το βαθμό ανάπτυξης και εκδήλωσής της, ακολουθήθηκε από τα περισσότερα κόμματα παράλληλα με την προσπάθεια μπολσεβικοποίησης των συνδικάτων από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σε αυτή την πρακτική προχώρησε στις αρχές της δεκαετίας του '80 και η Ν.Δ. όταν είχε απολέσει την κυβερνητική εξουσία και τα ερείσματά της στο συνδικαλιστικό κίνημα με την οριστική εξάλειψη του Μακρηθεοδωρικού φαινομένου.

Η εμπλοκή των πολιτικών κομμάτων στην εσωτερική ζωή των συνδικάτων επηρεάζει καθοριστικά την πορεία και αξιοπιστία τους. Το γεγονός αυτό δημιουργεί σήμερα έντονους προβληματισμούς για την αναγκαιότητα κατοχύρωσης της ουσιαστικής αυτονομίας των συνδικάτων από τα κόμματα χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν και θετικά δείγματα γραφής προς αυτή την κατεύθυνση, δείγματα ο αριθμός των οποίων παρουσιάζει μια δειλή αύξηση σήμερα σε σχέση με το απώτερο παρελθόν.

9. Έλλειψη οικονομικής αυτοδυναμίας και ύπαρξη οικονομικής εξάρτησης από το κράτος⁸

Η έννοια της αυτονομίας των συνδικάτων και της απεξάρτησής της από εξωτερικούς παράγοντες συνδέεται άμεσα και με την παραδοσιακή έλλειψη σχετικής οικονομικής αυτοδυναμίας. Τα ελληνικά συνδικάτα δεν έχουν αναπτύξει τον θεσμό της συνδικαλιστικής συνδρομής με αποτέλεσμα αυτή να αποκτά συμβολικό χαρακτήρα για τα περισσότερα συνδικάτα του ιδιωτικού τομέα αφού μόνο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις του στενού και ευρύτερου δημόσιου τομέα έχουν θεσπίσει κανόνες παρακράτησης της συνδικαλιστικής συνδρομής σε ποσοστιαία βάση επί του συνολικού μισθού. Έτσι, λοιπόν, η βασική πηγή εσόδων των συνδικάτων δεν προέρχεται από τα μέλη τους, αλλά αναζητείται στην κρατική χρηματοδότηση μέσω του Οργανισμού Εργατικής Εστίας, θεσμού που εποπτεύεται από το υπουργείο Εργασίας και στη διοίκησή του οποίου συμμετέχει το κράτος μαζί με τους εκπροσώπους των συνδικάτων και των εργοδοτών. Ο Οργανισμός διαχειρίζεται πόρους που προέρχονται από την υποχρεωτική εισφορά επί των μισθών του συνόλου των μισθωτών (ανεξάρτητα από την ένταξή τους στα συνδικάτα) και των

8. Βλ. Κουκουλές Γ. (1985), Ντάσιος Λ. (1991).

εργοδοτών. Σύμφωνα δε με τους καταστατικούς του στόχους, από την ίδρυσή του το 1931, πέραν του κοινωνικού έργου που έχει αναλάβει (κοινωνικός τουρισμός, πολιτιστικές δραστηριότητες κ.λπ.), σε αυτούς συμπεριλαμβάνεται και η χρηματοδότηση των συνδικάτων. Η κατάσταση αυτή, έχοντας παγιωθεί, καθιστά την Εργατική Εστία βασικό χρηματοδότη του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Με αυτό τον τρόπο η Εργατική Εστία και έμμεσα το κράτος ελέγχει ουσιαστικά την οικονομική κατάσταση των συνδικάτων, τα οποία έτσι βρίσκονται σε πλήρη οικονομική εξάρτηση από αυτό. Αυτή η εξάρτηση δημιουργεί προφανώς και άλλου τύπου εξαρτήσεις που επηρεάζουν συνολικά την έννοια της αυτονομίας των συνδικάτων. Στο παρελθόν έχουν καταγραφεί περίοδοι, όπου το 70% των πόρων της Εργατικής Εστίας χορηγούνταν στα συνδικάτα και υπήρχε η δυνατότητα στον εκάστοτε υπουργό Εργασίας να διαθέτει και το 8% των αδιάθετων πόρων του Οργανισμού στα συνδικάτα της επιλογής του. Η εξάρτηση αυτή οδηγεί σε πιέσεις προς το συνδικαλιστικό κίνημα, όταν μάλιστα η κρατική εξουσία απειλεί τα συνδικάτα με συρρίκνωση ή και κατάργηση της χρηματοδότησης, κάτι το οποίο συνέβη κατά την περίοδο 1991-93 με τη σημαντική μείωση του ποσοστού χρηματοδότησης και απείλησε με οικονομική ασφυξία τα συνδικάτα. Το ποσοστό της χρηματοδότησης σήμερα είναι της τάξης του 25% των συνολικών πόρων της Εργατικής Εστίας.

Ωστόσο, αν και το ποσοστό αυτό έχει περιοριστεί σε σχέση με το παρελθόν υπέρ των πόρων που κατευθύνονται στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής για μισθωτούς και συνταξιούχους, το πρόβλημα της οικονομικής εξάρτησης εξακολουθεί να υφίσταται σε συνδυασμό με την υποβάθμιση από μέρους των ελληνικών συνδικάτων του θεσμού της συνδικαλιστικής συνδρομής ώστε να κατοχυρώνεται στην πράξη ο αναγκαίος συμβολισμός ότι το συνδικάτο στηρίζεται στα μέλη του. Η έλλειψη οικονομικής αυτοδυναμίας και η μη στήριξη των συνδικάτων στην οικονομική συμβολή των ίδιων των μελών τους συνεπάγεται γι' αυτά περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά την ύπαρξη της αναγκαίας εκείνης υλικής υποδομής που θα στηρίζει και θα ενισχύει την παρέμβασή τους. Επί πλέον, το γεγονός ότι τα συνδικάτα έχουν σύμφωνα με το νόμο τη μορφή του σωματείου δεν τους επιτρέπει να ασκούν κερδοσκοπικές δραστηριότητες προκειμένου να ενισχύσουν την οικονομική τους βάση (Κουκιάδης 1982).

Το στοιχείο, τέλος, αυτό της έλλειψης οικονομικής αυτοδυναμίας και της παρεπόμενης οικονομικής εξάρτησης από το κράτος, σε συνδυασμό με τον παρεμβατικό ρόλο των πολιτικών κομμάτων, κυρίως των κυβερνητικών, διαμορφώνουν ένα πλέγμα ευρύτερης πολιτικής εξάρτησης των συνδικάτων από την κρατική εξουσία.

10. Έντονος κρατικός έλεγχος στην εν γένει λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος⁹

Η παρουσία της κρατικής εξουσίας στην εσωτερική ζωή των συνδικάτων δεν περιορίζεται στον οικονομικό τους έλεγχο και στις παρεμβάσεις της μέσα από τα κυβερνητικά κόμματα και τις συνδεόμενες με αυτά παρατάξεις προκειμένου να επηρεάσουν την πορεία τους, αλλά καταγράφεται στην εν γένει λειτουργία τους. Και τούτο διότι το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία των συνδικάτων έχει σαν βάση τη νομοθετική παρέμβαση η οποία δημιουργεί την αναγκαία συνθήκη το συνδικάτο να έχει νομική προσωπικότητα με τη μορφή σωματείου (Καρακατσάνης 1992, Κουκιάδης 1997, Λεβέντης 1986). Έτσι, λοιπόν, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν είναι *de facto* οργανώσεις με όρους οργάνωσης και λειτουργίας (π.χ. καταστατικά) που καθορίζονται ελεύθερα από τα μέλη τους. Αντίθετα, ο νόμος (1264/82 και οι διατάξεις του ΑΚ περί σωματείων) είναι αυτός που ορίζει το πλαίσιο λειτουργίας τους και η δικαστική εξουσία ελέγχει τη νομιμότητά της. Διέπονται από τις νομικές διατάξεις περί σωματείων που απαιτούν συγκεκριμένο αριθμό μελών για τη σύστασή τους, την ψήφιση καταστατικού από τα μέλη τους που να ανταποκρίνεται στα οριζόμενα από το νόμο και έγκριση της σύστασής του από τη δικαστική αρχή. Επίσης, η δικαστική εξουσία είναι παρούσα στις εκλογικές διαδικασίες και προεδρεύει στις αντίστοιχες εφορευτικές επιτροπές. Τέλος, η δικαστική εξουσία παρεμβαίνει προκειμένου να επιλύσει το πρόβλημα της έλλειψης διοίκησης συνδικαλιστικής οργάνωσης ορίζοντας προσωρινή διοίκηση, πρακτική που εφαρμόστηκε κατά κόρον στην ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος σε περιόδους κρίσης με τελευταίο κρούσμα εκείνο που εκδηλώθηκε στην κρίση της ΓΣΕΕ του 1986 (Κουκουλές 1989).

Εκτός από την παρουσία της δικαστικής εξουσίας, η οποία μέχρι και τη δεκαετία του 1980 δεν ήταν διακριτική αλλά ιδιαίτερα παρεμβατική, σε βαθμό που να άρει την έννοια της αυτονομίας του συνδικαλιστικού κινήματος, το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο επηρεάζει σημαντικά τη συνολική πορεία των συνδικάτων στην Ελλάδα με τις ασφυκτικού χαρακτήρα ρυθμίσεις που αυτό περιέχει. Έτσι, για παράδειγμα, η προϋπόθεση των 21 μελών για τη σύσταση συνδικαλιστικής οργάνωσης περιορίζει τη δυνατότητα δημιουργίας σωματείου στη συντριπτική πλειονότητα των ιδιωτικών επιχειρήσεων που σε ποσοστό 97% δεν υπερβαίνουν τους 20 εργαζομένους. Η πρόβλεψη περί λειτουργίας ενώσεων προσώπων στις μικρότερες επιχειρήσεις (άνω των 5 εργαζομένων) δεν έχει αντίκρισμα, αφού ο θεσμός αυτός έχει μόνο προσωρινό και μεταβατικό χαρακτήρα. Παράλληλα δεν παρέχεται από το νόμο η δυνατότητα ύπαρξης εκπροσώπου συνδικαλιστικής οργάνωσης (π.χ. κλαδικής) στις επιχειρήσεις όπου δεν υφίσταται αντίστοιχο σωματείο. Δεδομένου δε ότι στις μικρές επιχειρήσεις δεν λειτουργούν συμμετοχικοί θεσμοί των εργαζομένων ώστε να υπάρχει παρουσία εκπροσώπων της μισθωτής εργασίας σε αυτές, το πρόβλημα της εκπροσώπησης των εργαζομένων στις επιχειρήσεις του ιδιωτικού

9. Βλ. Κουζής Γ. (1995).

τομέα είναι ιδιαίτερα έντονο. Και τούτο διότι ο θεσμός των συμβουλίων εργαζομένων εφαρμόζεται, σύμφωνα με το Νόμο 1767/88, στις επιχειρήσεις με αριθμό απασχολούμενων τους 50 εργαζομένους (και υπό προϋποθέσεις τους 20), όμως και αυτός ο θεσμός υπολείπεται, όπως επίσης συμβαίνει και με την επιτροπή υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας του Ν. 1568/85 (όριο 50 εργαζόμενοι). Αν δε συνυπολογίσει κανείς και το ότι σπάνια συναντάται συνδικαλιστική οργάνωση σε επιχείρηση του ιδιωτικού τομέα με λιγότερους από 100 εργαζομένους, το έλλειμμα της εκπροσώπησης των εργαζομένων στους χώρους εργασίας είναι ιδιαίτερα έντονο και σοβαρό. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι σε έρευνα που έλαβε χώρα σε δείγμα 2.000 επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, μόλις στο 4% καταγράφηκε εκπροσώπηση των εργαζομένων (Κουζής 2002).

Τα προβλήματα αυτά οφείλονται εν μέρει στο γεγονός ότι τα συνδικάτα στερούνται της δυνατότητας να διαμορφώνουν τα ίδια τους όρους σύστασης και λειτουργίας τους (π.χ. *de facto* και όχι *de jure* οργανώσεις), υπαγόμενα σε νομοθετικές ρυθμίσεις, επιτείνονται δε και από το γεγονός ότι το σύνολο των νομοθετικών ρυθμίσεων που αφορούν συνολικά τους θεσμούς εκπροσώπησης των εργαζομένων δεν ανταποκρίνεται στην υπάρχουσα πραγματικότητα της ελληνικής αγοράς εργασίας αποκλείοντας με αυτό τον τρόπο και αυτή την τυπική εκπροσώπηση των εργαζομένων στους χώρους δουλειάς. Ωστόσο, ο ίδιος ο νομοθέτης αναγνωρίζει το συνδικάτο ως τον αποκλειστικό εκπρόσωπο των εργαζομένων ως προς την άσκηση του δικαιώματος στη συλλογική διαπραγμάτευση και την υπογραφή συλλογικών συμβάσεων εργασίας και ως προς την κήρυξη της απεργίας, η οποία κηρύσσεται μόνο από νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις καθιστώντας παράνομη την αδέσποτη απεργία.

11. Εισαγωγή στοιχείων συναίνεσης στο παραδοσιακό συγκρουσιακό κλίμα ανάμεσα στα συνδικάτα και την εργοδοσία

Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα διακατέχεται από την υιοθέτηση μιας συγκρουσιακής στάσης απέναντι στην εργοδοσία και το κράτος. Το στοιχείο αυτό οφείλεται στον έντονα πολιτικοποιημένο του χαρακτήρα παράλληλα με την παράδοση μιας μακροχρόνιας παρεμβατικής πολιτικής, συχνά κατασταλτικής, του κράτους, και με μια εργοδοσία από τις πλέον αυταρχικές στον ευρωπαϊκό χώρο. Το κλίμα αυτό διατηρήθηκε αναλλοίωτο και ενισχύθηκε περαιτέρω κατά τους πρώτους μεταπολιτευτικούς χρόνους παρά την επίδραση του γενικότερου εκδημοκρατισμού της πολιτικής ζωής που ευνοούσε και την ανάπτυξη της συνδικαλιστικής δράσης μετά από μια μακρά περίοδο μη ομαλού κοινοβουλευτικού βίου. Κατά την πρώτη μεταπολιτευτική οκταετία 1975-83 παρατηρείται ένας υψηλός αριθμός απεργιών, όπου καταγράφονται ετησίως από 500 μέχρι 1.000 περίπου απεργίες, αλλά με ελάχιστες χρονιές να απαντάται αριθμός απεργιών μεγαλύτερος του ενός εκατομμυρίου, όπως συνέβη κατά τη διετία 1979-80. Κατά τη δεκαετία 1983-92 διαπιστώνεται η απαρχή μιας περιόδου μείωσης των κινητοποιήσεων, όταν αυτές κυμαίνονται από 500 μέχρι 160 ετησίως αλλά με διατήρηση του υψηλού αριθμού

απεργιών για ορισμένες χρονιές (1986-87, 1990, 1992). Όμως από το 1993 και εντεύθεν είναι εντυπωσιακή η μείωση του αριθμού των απεργιών (κάτω των 100 ετησίως με τάση συνεχώς μειούμενη), ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του '90 παύει και αυτή η ενδεικτική καταγραφή των απεργιών από το υπουργείο Εργασίας, γεγονός που εμποδίζει την εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων αφού η σχετική διερεύνηση περιορίζεται κυρίως στην αξιοποίηση εμπειρικού υλικού (Κατσορίδας, Κολλιός 2002). Εντούτοις ένα βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη της πορείας του απεργιακού φαινομένου κατά την τελευταία δεκαεπταετία είναι η σχετική χαλάρωση του έντονα συγκρουσιακού κλίματος ανάμεσα στα συνδικάτα και το δίπολο κράτους - εργοδοσίας. Χωρίς να έχει ανατραπεί το συγκρουσιακό στοιχείο στο πεδίο της κοινωνικής αντιπαράθεσης, φαίνεται ότι υποχωρεί ως προς την έντασή του από τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν και εισάγονται στοιχεία συναίνεσης σε εθνικό επίπεδο μέσα από τη δημιουργία θεσμών κοινωνικού διαλόγου και τη διαμόρφωση ευρύτερων συναινέσεων για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων (Κουζής - Ρομπόλης 2000). Έτσι, λοιπόν, η ψήφιση του νόμου για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις (Ν. 1876/90) εισήγαγε την υποχρέωση του εργοδότη για διαπραγμάτευση παράλληλα με τη δημιουργία νέων θεσμών για την εκτόνωση των κρίσεων και την επίλυση συλλογικών διαφορών (π.χ. τη δημιουργία του Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ) με το νέο θεσμό της μεσολάβησης αλλά και τη διατήρηση της διαιτησίας με νέους ευρύτερα αποδεκτούς όρους). Επίσης η δημιουργία της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (Ν. 2218/24) ενίσχυσε την παρουσία θεσμών κοινωνικού διαλόγου, στοιχείο που άλλωστε ευνοείται ιδιαίτερα από την Ευρωπαϊκή Ένωση ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εντεύθεν. Παράλληλα, κατά την ίδια δεκαετία διαμορφώνεται και ένα ευρύτερο συναινετικό πλαίσιο μεταξύ κράτους, εργοδοσίας και συνδικάτων ενόψει της ένταξης της Ελλάδας στην ΟΝΕ, το οποίο σε γενικές γραμμές διατηρήθηκε και στη συνέχεια με αφορμή την ανάληψη και τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα. Τέλος, η μείωση της δύναμης των συνδικάτων αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα που συντελεί στη χαλάρωση του έντονου συγκρουσιακού κλίματος του απώτερου παρελθόντος.

Σε αυτό το σημείο, βέβαια, θα πρέπει να τονιστεί ότι το φαινόμενο της μείωσης του αριθμού των απεργιών δεν συνεπάγεται απόλυτα την αντίστοιχη μείωση και του αριθμού των απεργών. Έτσι, λοιπόν, παράλληλη μείωση των δύο δεικτών συναντάμε μόνο κατά την περίοδο 1994-2000 στο διάστημα της τελευταίας 15ετίας. Αντίθετα, παρά τον μικρό αριθμό απεργιών, παρατηρείται υψηλότερη συμμετοχή απεργιών σε ορισμένες κινητοποιήσεις, όταν αυτές ευαισθητοποιούν ιδιαίτερα το κοινωνικό σώμα (π.χ. απεργίες για το Ασφαλιστικό το 2001) προσεγγίζοντας ή και υπερβαίνοντας ακόμη τον αντίστοιχο δείκτη της χρυσής εποχής των απεργιών των δεκαετιών του 1970 και 1980.

Η απουσία, όμως, της επίσημης καταγραφής των απεργιών από το 1999 και εντεύθεν στερεί τη δυνατότητα συγκριτικών αριθμητικών προσεγγίσεων ανάμεσα στις επιμέρους χρονικές περιόδους και ειδικότερα μεταξύ της τελευταίας εξαετίας και των προηγούμενων ετών.

12. Περιορισμένος ο διεθνής και ευρωπαϊκός προσανατολισμός των ελληνικών συνδικάτων

Η ένταση της διεθνοποίησης της οικονομίας και η πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απαιτούν διεθνοποιημένους όρους παρέμβασης του συνδικαλιστικού κινήματος. Το έλλειμμα της διεθνοποιημένης παρέμβασης αφορά συνολικά το ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, το οποίο αδυνατεί προς το παρόν να παραταχθεί ως αντίπαλο δέος απέναντι στη συντονισμένη παρέμβαση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου. Αυτό το γεγονός, βέβαια, συνδέεται και με τα γενικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στον ευρωπαϊκό χώρο. Ωστόσο καταγράφονται σήμερα σημαντικές πρωτοβουλίες από τα ευρωπαϊκά συνδικάτα σε κεντρικό, κλαδικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης του διεθνοποιημένου ρόλου τους (Κουζής 2001). Τα ελληνικά συνδικάτα, όμως, δεν συμμετέχουν στο βαθμό που απαιτεί η συγκυρία. Περιορίζονται σε διεθνείς ανταλλαγές ποικίλου περιεχομένου, οι οποίες αναμφίβολα συμβάλλουν θετικά στην κοινή κατανόηση των διεθνών προβλημάτων, αλλά και στην απόκτηση γνώσης εθνικών εμπειριών άλλων χωρών. Αυτές δε οι ανταλλαγές δεν συνοδεύονται από ενέργειες που κατατείνουν σε μια συστηματική συνεργασία με τα συνδικαλιστικά κινήματα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Βεβαίως σε αυτό τον τομέα υπάρχουν ομοσπονδίες που παρουσιάζουν εντονότερη κινητικότητα προς την κατεύθυνση των διεθνών ανταλλαγών (π.χ. ΟΤΟΕ) οι οποίες υπερβαίνουν σημαντικά τη γενική εικόνα του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το έλλειμμα του διεθνούς προσανατολισμού των ελληνικών συνδικάτων διαφαίνεται μέσα από τα ακόλουθα ενδεικτικά παραδείγματα:

- Από την περιορισμένη παρουσία ελλήνων εκπροσώπων στα ευρωπαϊκά συμβούλια των πολυεθνικών επιχειρήσεων (ΕΣΕ) που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της σχετικής κοινοτικής Οδηγίας 94/45 (Ενημέρωση 2004). Από τα διαθέσιμα στοιχεία περίπου στο 1/3 των επιχειρήσεων αυτών δεν υπάρχουν έλληνες εκπρόσωποι. Επίσης, σπάνια καταγράφεται η δυναμική παρουσία των ελλήνων εκπροσώπων σε αυτούς τους υπερεθνικούς θεσμούς εργατικής συμμετοχής, ανεξάρτητα βέβαια από το γεγονός ότι οι αρμοδιότητες που απορρέουν από την κοινοτική νομοθεσία εξαντλούνται στο επίπεδο της διαβούλευσης και από το ότι γενικότερα ο θεσμός δεν έχει ανταποκριθεί στις προσδοκίες του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος. Είναι ενδεικτικά όμως τα στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία μόλις τα 2/3 των Ελλήνων-μελών των ΕΣΕ είναι και μέλη των συνδικάτων, ενώ το 30% του αριθμού των ελλήνων εκπροσώπων δεν ομιλούν καμιά ξένη γλώσσα.
- Από τη μη αξιοποίηση της διάταξης του Ν. 1264/82 (άρθρ. 19) περί απεργίας αλληλεγγύης, σύμφωνα με την οποία οι εργαζόμενοι μιας πολυεθνικής επιχείρησης στην Ελλάδα θα μπορούν να ασκήσουν το απεργιακό τους δικαίωμα ως ένδειξη αλληλεγγύης προς τους συναδέλφους τους που απασχολούνται σε άλλη χώρα ως προσωπικό της ίδιας πολυεθνικής εταιρείας. Η κατάσταση αυτή

έχει ως αποτέλεσμα να παραμένει ουσιαστικά ανενεργή η σχετική διάταξη για περισσότερα από 20 έτη.

- Από τη διατήρηση του οργανωτικού πολυκερματισμού των συνδικάτων, γεγονός που αδυνατεί να συμβάλει στην επαρκή παρακολούθηση των ευρωπαϊκών εξελίξεων και των όποιων παρεμβάσεων των ευρωπαϊκών συνδικάτων που συντελούνται σε κλαδικό επίπεδο, εφόσον οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας εκπροσωπούνται από πολλές επιμέρους ομοσπονδίες στην Ελλάδα, οι οποίες μάλιστα δεν διαθέτουν τον μεταξύ τους συντονισμό. Το πρόβλημα αυτό καθίσταται εντονότερο σε μια περίοδο που γίνεται ιδιαίτερη συζήτηση στην Ευρώπη για την προοπτική ανάπτυξης των θεσμών των ευρωπαϊκών συλλογικών διαπραγματεύσεων και των ευρωπαϊκών συλλογικών συμβάσεων εργασίας.
- Ο περιορισμένος ρόλος του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, όπως στην εν γένει περιορισμένη συζήτηση περί των ευρωπαϊκών θεμάτων στην ελληνική κοινωνία, στη σχετική γεωγραφική απομόνωση της Ελλάδας έναντι της υπόλοιπης κοινοτικής Ευρώπης, στην παραδοσιακή εσωστρέφεια των ελληνικών συνδικάτων, στην εχθρική στάση έναντι της ευρωπαϊκής προοπτικής, παράλληλα με την έκδηλη άρνηση συνεργασίας με τα ευρωπαϊκά συνδικάτα σεβαστής μερίδας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, στη μη γνώση ξένων γλωσσών από μεγάλο μέρος των ελλήνων συνδικαλιστών.

Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος που αναπτύχθηκαν στην παρούσα εργασία παραπέμπουν σε δύο βασικές διαπιστώσεις. Πρώτον, τα χαρακτηριστικά αυτά δίνουν τον τόνο στο σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στη χώρα μας, ενώ σε μεγάλο βαθμό πολλά από αυτά συνιστούν και εθνικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες είτε δεν συναντώνται αλλού είτε η παρουσία τους δεν είναι εξίσου έντονη όσο στην Ελλάδα. Δεύτερον, οι ιδιαιτερότητες αυτές παραπέμπουν και σε ορισμένες παθογένειες του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο και διανύει την πρώτη σταθερά ομαλή περίοδο του όλου βίου του βαδίζοντας, εξ αυτού του λόγου, στο τέλος της πρώτης περιόδου μιας εποχής όπου συντελέστηκε η καθυστερημένη χρονικά ενηλικίωσή του. Οι προκλήσεις είναι πολλές. Προκλήσεις που αφορούν συνολικά στο παγκόσμιο και ευρωπαϊκό συνδικαλιστικό κίνημα, αλλά και προκλήσεις που αφορούν κατά κύριο λόγο τα ελληνικά συνδικάτα που απαιτούν τη δημιουργία των αναγκαίων εκείνων όρων που θα καταστήσουν αποτελεσματικότερη την παρέμβαση των εκπροσώπων της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα μέσα από την αντιμετώπιση όλων εκείνων των παραγόντων που εμποδίζουν μια τέτοια εξέλιξη (Durand 1996, IRES 1992).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αλμπέτροφ, Β. (1983), *Κοινωνική ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος*, Οδυσσέας.
- Γκράμσι, Α. (1976), *Για την αυτονομία του εργατικού κινήματος*, Στοχαστής.
- Ενημέρωση (2004), Αφιέρωμα στα Ευρωπαϊκά Συμβούλια Επιχειρήσεων, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Ιανουάριος.
- Ιωάννου, Χ. (1988), *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Ινστιτούτο Μεσογειακών Μελετών.
- Καρακατσάνης, Α. (1992), *Συλλογικό εργατικό δίκαιο*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κασιμάτη, Κ. (επιμ.), (1997), *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20^{ου} αιώνα*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg.
- Κατσάνεβας, Θ. (1995), *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, Λιβάνης.
- Κατσορίδης, Δ. - Κολλιός, Γ. (2002), «Η εξέλιξη των απεργιών στην Ελλάδα», *ΕΡΓΑΣΙΑ 2002*, ΙΑ-ΠΑΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Κορδάτος, Γ. (1972), *Η ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Μπουκουμάνης.
- Κουζής, Γ. (1995), «Ο ρόλος του Κράτους στη διαμόρφωση των συλλογικών εργασιακών σχέσεων και οι επιπτώσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα» στο Σπανού, Κ. (επιμ.). *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κοινωνικές πολιτικές*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κουζής, Γ. (1999), «Το συνδικαλιστικό κίνημα και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», στο Σακελαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους*, τ. Α', Κριτική.
- Κουζής, Γ. (2001), *Εργασιακές σχέσεις και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση*, Μελέτες ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.
- Κουζής, Γ. (2002), «Απασχόληση και εργασιακές σχέσεις: Πραγματικότητα, τάσεις, προοπτικές», *Τετράδια ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, Οκτώβριος.
- Κουκιάδης, Γ. (1982), «Συνδικαλιστικές οργανώσεις και κερδοσκοπικές δραστηριότητες», *Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου*.
- Κουκιάδης, Γ. (1997), *Εργατικό δίκαιο: Συλλογικές εργασιακές σχέσεις*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- Κουκουλές, Γ. (1983), *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος*, Οδυσσέας.
- Κουκουλές, Γ. (1985), *Ελληνικά συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση 1983-84*, Οδυσσέας.
- Κουκουλές, Γ. (1988, 1989), «Ο σιδηρούς νόμος του διορισμού προσωρινής διοίκησης της ΓΣΕΕ», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τεύχη 27, 28, 55-56.
- Κουκουλές, Γ. (1997), «Αναδρομή σ' ένα αμφιλεγόμενο παρελθόν», στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20^{ου} αιώνα*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg.
- Κουκουλές, Γ. - Τζανετάκος, Β. (1987), *Συνδικαλιστικό κίνημα 1981-86: Η μεγάλη ευκαιρία που χάθηκε*, Οδυσσέας.
- Λεβέντης, Γ. (1986), Εργατική νομοθεσία, *Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας*.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας.
- Μητρόπουλος, Α. (1987), *Θεωρητικά ζητήματα του συνδικαλιστικού κινήματος*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μητρόπουλος, Α. (1985), *Συνδικάτα και εξουσία στην Ευρώπη*, Σάκκουλας.
- Μητρόπουλος, Α. (1992), *Νεοφιλελευθερισμός και συνδικάτα*, Τολίδης.

- Μοσκόφ, Κ. (1985), *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Καστανιώτης.
- Μοσχονάς, Α. (2003), *Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Τυπωθήτω.
- Μπεναρόγια, Α. (1978), *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Ολκός.
- Ντάσιος, Λ. (1991), «Η αυτονομία των συνδικάτων και το παζάρεμα της ΓΣΕΕ για κρατική χρηματοδότηση», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, τεύχ. 81-82.
- Παλαιολόγος, Ν. (2002), «Από την παράδοση στην ανάγκη για μεταρρύθμιση: Κριτικές σκέψεις πάνω στη δομή και λειτουργία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος», στο *ΕΡΓΑΣΙΑ 2002*, ΙΑΠΑΔ, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Παλαιολόγος, Ν. (2005), *Εργασία και συνδικάτα στις αρχές του 21ου αιώνα*, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, αδημ.
- Συνδικαλιστική Επιθεώρηση* (1989), «Ταμείο εργατικών στελεχών», Μέρη «36», τεύχ. 59-60.
- Συνδικαλιστική Επιθεώρηση* (1990), «Αφιέρωμα στο 26ο Οργανωτικό Συνέδριο της ΓΣΕΕ», τεύχ. 67-68.
- Τζεκίνης, Χ. (1988), *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα: 1870-1987*, Γαλαίος.
- Τουντζαράκης, Γ. (1997), «Κρίση των συνδικάτων: Οργανώσεις καθολικής αλληλεγγύης ή λειτουργικό εξάρτημα της κοινωνίας των δύο τρίτων;» στο Κασσιμάτη, Κ. (επιμ.), *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Gutenberg.
- Τσουκαλάς, Κ. (1986), *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο.
- Φακιολάς, Π. (1978), *Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Παπαζήσης.
- Φόστερ, Ο. (1978), *Ιστορία του παγκόσμιου συνδικαλιστικού κινήματος*, τ. Α' και Β', Εταιρεία Ελληνικού Βιβλίου.
- Χατζηβασιλείου, Ο. (1987), *Συνδικάτα και κοινωνική αντίδραση 1947-87*.

Ξενόγλωσση

- Durand, J. P. ed. (1996), *Le syndicalisme au futur Syros*, Paris.
- IRES* (1992), «Syndicalismes», Dunod, Paris.
- IRES* (2000), «La représentativité syndicale, Chronique Internationale de l' IRES», n spécial, septembre.
- Laubier, P.d. (1985), *Histoire et sociologie du syndicalisme*, Masson, Paris.
- Mouriaux, R. (1985), *Syndicalisme et politique*, Les éditions ouvrières, Paris.
- Noblecourt, M. (1990), *Les syndicats en questions*, Les éditions ouvrières, Paris.